

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه سمنان

دانشکده علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

**تصحیح انتقادی تذکره تحفه الشعرا تألیف بابا افضل
بیگ خان اورنگ آبادی، با تحقیق در احوال و سبک**

مؤلف

استاد راهنما:

دکتر عصمت اسماعیلی

استاد مشاور:

دکتر ناصر رحیمی

پژوهشگر:

مطهره آزادیخواه

شهریور ۹۱

«بسمه تعالی»

شماره: ۲۴۷۹

تاریخ: ۹۱/۲/۴

پیوست:

دانشگاه سیستان
دانشکده علوم انسانی

صورت جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

با تأییدات خدایوند منعال جلسه دفاعیه پایان نامه کارشناسی ارشد خاتم مطهره آزادپخواه
 به شماره دانشجویی: ۸۹۱۱۲۲۹۰۰۲ در رشته: زبان و ادبیات فارسی
 تحت عنوان:
 "تصحیح انتقادی تذکره تحفه الشعرا"
 با حضور استاد (استادان) راهنما، مشاور و هیأت داوران در دانشکده علوم انسانی در تاریخ: ۹۱/۶/۲۹
 تشکیل گردید و در این جلسه پایان نامه (به تعداد ۴ واحد) با موفقیت مورد دفاع قرار گرفت.
 نامبرده نمره به عدد: ۱۹ حروف: نوزده تا م ا م با درجه عالی دریافت نمود.

 استاد راهنما

 استاد مشاور

 استاد داور داخلی/خارجی

 استاد داور داخلی/خارجی

 دکتر علی رضا عرفانی
 رئیس دانشکده علوم انسانی

استاد راهنما: دکتر غصمت اسماعیلی
 استاد مشاور: دکتر ناصر رحیمی
 استاد داور داخلی/خارجی: دکتر داود محمدی
 استاد داور داخلی/خارجی: دکتر محمد رضایی
 دکتر امیرحسین محمدی
 مسئول تحصیلی دانشکده

گزارش ترم ۲ سال ۳۳ این امر از سوی هیأت داوران صورت گرفته و ثبت شده است.
 سیستان: کیلومتر ۵ جاده دامغان - پردیس شماره ۱ - دانشکده علوم انسانی - تلفن: ۳۳۲۸۵۵۱ فاکس: ۳۳۲۸۴۲

تعهدنامه

اینجانب مطهره آزادیخواه دانشجوی کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات فارسی گرایش محض دانشگاه سمنان دانشکده علوم انسانی گروه زبان و ادبیات فارسی تعهد می‌نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه تلاش و تحقیقات خود بوده و از هیچ منبعی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره اساتید محترم بوده است.

نام و نام خانوادگی

۱۳۹۱ / /

کلیه حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات ،
ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه (رساله) متعلق به دانشگاه سمنان است.

تقدیم به:

منظومه بلند عشق مادرم

و پدر مهربان

و برادر عزیزم

به پاس تمام همدلی ها و محبت‌هایشان که زبان از بیان آن

قاصر است

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدای را که توفیق کسب دانش و معرفت را به ما عطا فرمود. در اینجا برخود لازم می‌دانم از تمامی اساتید بزرگوار، به ویژه اساتید دوره کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل علم و معرفت و فضایل اخلاقی یاری نموده‌اند تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار سرکار خانم دکتر عصمت اسماعیلی که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده‌اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

از جناب آقای دکتر ناصر رحیمی به عنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده‌اند کمال تشکر را دارم.

Semnan University

Faculty of Humanities

*Thesis submitted to the Graduate Studies in Partial
fulfillment of the requirements for the degree of M.A in
Persian language and Literature*

**A Critical Correction of “Tazkare Tohfe-
alshoara” by “Babaafzal bigkhan Orang
ABADI” With a research on author's
Life and Style**

Supervisor:

Dr. Esmat Esmaeili

Advisor:

Dr. Nasser Rahimi

BY:

Motahare azadikhah

August 2012

چکیده

بی‌گمان نسخه‌های خطی نماینده بخشی از عظمت تمدن ایرانی-اسلامی است و تصحیح این نسخه‌ها راهی است برای به دست آوردن اطلاعات از فرهنگ کهن ایران و تاریخ دراز دامن زبان پارسی؛ در این میان تصحیح تذکره‌ها جایگاه ویژه دارند. در این رساله به معرفی تذکره *تحفه الشعرا* تألیف افضل بیگ خان قاقشال اورنگ آبادی که در سال ۱۱۶۵ تألیف شده است سخن رفته و ساختار تذکره، شیوه نثر و اسامی شاعران این تذکره در حد امکان باز نموده شده است.

در این رساله سعی بر آن است تا تصحیح کامل و منقحی از تذکره *تحفه الشعرا* به شیوه اقدم نسخ ارائه شود. تحقیق حاضر از چهار فصل تشکیل شده است. فصل اول کلیات تحقیق را در بر می‌گیرد. فصل دوم از مبانی نظری تحقیق سخن رفته است. در فصل سوم احوال شاعر و سبک و ساختار تذکره *تحفه الشعرا* و همچنین معرفی نسخه‌ها شرح داده شده است. در فصل چهارم متن کامل تذکره *تحفه الشعرا* ارائه شده است.

در ارائه متن کامل تذکره *تحفه الشعرا* از سه نسخه موجود در کتابخانه مجلس استفاده شد که دو نسخه به صورت میکروفیلم و یک نسخه به صورت چاپ سنگی است. در فصل پنجم نتیجه گیری و در آخر تصاویر سه نسخه آورده شده است.

کلید واژه: تذکره‌های فارسی هند، بابا افضل اورنگ آبادی، *تحفه الشعرا*

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول : کلیات
۱	مقدمه
۲	۱-۱)عنوان تحقیق
۲	۱-۲)بیان مسأله و ضرورت آن
۳	۱-۳)پرسش‌های تحقیق
۳	۱-۴)فرضیه‌های تحقیق
۴	۱-۵)پیشینه تحقیق
۵	۱-۶)اهداف تحقیق
۵	۱-۷)روش تحقیق
	فصل دوم : مبانی نظری (شیوه تصحیح متون)
۷	مختصری درباره تصحیح متون
۹	شیوه‌ها و مراحل تصحیح متون
۱۶	مرحله عملی تصحیح انتقادی
۱۷	مراحلی که مصحح در نقد و تصحیح متون طی می‌کند
۱۸	نکاتی که پیش از استنساخ باید بدان توجه کرد
۱۸	الف)مطالعات اجمالی در حاشیه اصلاح متن
۱۹	ب)مطالعه نسخه اساس

۲۰(ج)مرحله استنساخ
۲۱ روش نقل متن از نسخه خطی
۲۲ روش استخراج متن از میان چند نسخه
۲۳ نسخه بدل
۲۳ روش ضبط موارد اختلاف
۲۶ صورت چاپی متون تصحیحی
۲۹ نکات تکمیلی متون تصحیحی
۲۹ الف)تعلیقات یا افزوده
۳۰ ب)تنظیم حواشی
۳۱ ج)دیباچه
۳۱ مختصری درباره تذکرها
۳۳ تذکره نویسی در هند
فصل سوم : شرح حال مؤلف، سبک و ساختار تذکره تحفه الشعرا	
۳۶ شرح احوال مؤلف
۳۷ سبک و ساختار تذکره تحفه الشعرا
۳۸ ویژگی سبک نثر اورنگ آبادی
۴۸ ساختار تذکره
۵۵ نسخه‌های موجود از تذکره تحفه الشعرا
۵۶ شیوه تصحیح تذکره تحفه الشعرا

۵۷ اسامی شاعران ذکر شده در تذکره تحفه الشعرا
	فصل چهارم : تصحیح انتقادی تذکره تحفه الشعرا
۶۰ دیباچه
۶۳ ۱-سید غلام حسین قادری
۶۵ ۲-میر غلام علی بلگرامی
۷۵ ۳-شاه هدایت الله چاکاری
۷۷ ۴-شاه فضل الله نقشبندی
۸۱ ۵-سید عبدالولی
۸۴ ۶-میر عبدالمنان
۸۷ ۷-میر فخرالدین اورنگ آبادی
۹۱ ۸-شاه سراج الدین اورنگ آبادی
۹۵ ۹-مولوی محمد باقر
۹۹ ۱۰-میر عنایت الله خیبری
۱۰۱ ۱۱-آصفجاه نظام الملک بهادر فتح جنگ
۱۳۷ ۱۲-نظام الدوله بهادر میر احمد خان ناصر جنگ
۱۶۱ ۱۳-متوسل خان بهادر
۱۶۳ ۱۴-خواجه بابا خان بخاری
۱۶۵ ۱۵-خواجم قلیخان بهادر
۱۶۸ ۱۶-مرشد قلی خان بهادر

- ۱۷۱ ۱۷- میرزا هدایت اللہ ارادت خان
- ۱۷۲ ۱۸- میر محمد نعیم دلاور خان
- ۱۷۴ ۱۹- میر محمد ہاشم
- ۱۸۲ ۲۰- محمد رضا قزلباش خان
- ۱۸۵ ۲۱- میر فقیر اللہ خان
- ۱۸۷ ۲۲- میر قاسم خان
- ۱۸۹ ۲۳- خواجہ ایوب
- ۱۹۰ ۲۴- درگاہ قلی خان
- ۱۹۱ ۲۵- امیر عبدالحی خان
- ۱۹۸ ۲۶- عارف الدین عرف میرزای
- ۲۰۸ ۲۷- جان میرزا
- ۲۱۰ ۲۸- آقا امین ایلچپوری
- ۲۱۴ ۲۹- میرزا علی نقی
- ۲۲۴ ۳۰- میرزا نقی
- ۲۲۶ ۳۱- غلام ابراہیم خان بہادر
- ۲۲۷ ۳۲- قاضی محمد جان
- ۲۲۸ ۳۳- میر محمد رضی شوشتری
- ۲۲۹ ۳۴- میر سید محمد
- ۲۳۱ ۳۵- میر عبدالوہاب خان

۲۳۶ ۳۶-میرزا ترک علی بیگ
۲۴۲ ۳۷-شیخ نور محمد
۲۴۵ ۳۸-شیخ محمد انور
۲۴۶ ۳۹-شیخ غلام حسین
۲۴۸ ۴۰-نصیرالدین خان
۲۴۹ ۴۱-نورالدین علی
۲۵۰ ۴۲-شیخ احمد
۲۵۰ ۴۳-نوازش خان
۲۵۱ ۴۴-میر یوسف خان
۲۵۲ ۴۵-میر کامل
۲۵۲ ۴۶-محمد قلی
۲۵۳ ۴۷-محمد حامد
۲۵۴ ۴۸-میر یحیی
۲۵۶ ۴۹-رضا طلب خان
۲۵۶ ۵۰-خواجہ کامگار خان
۲۵۷ ۵۱-میر محمد علی افصح
۲۵۹ ۵۲-آقا صایا
۲۶۰ ۵۳-میر محمد علی ضیاء
۲۶۰ ۵۴-میرزا خلیل

۲۶۱ ۵۵-مبارک یار خان
۲۶۲ ۵۶-محمد عاقل
۲۶۴ ۵۷-امین الدین علی
۲۶۵ ۵۸-حافظ محمد فاضل گجراتی
۲۶۶ ۵۹-شیخ محمد فاضل سرھندی
۲۶۶ ۶۰-رای مدن سنگه
۲۶۹ ۶۱-قاضی محمد صالح
۲۶۹ ۶۲-میرزا جان جانان
۲۸۳ خاتمه
	فصل پنجم : نتیجه گیری
۲۸۵ نتیجه گیری
۲۸۷ منابع

مقدمه

نسخه‌های خطی به دلیل کثرتشان نماینده عظمت تمدن ایرانی و اسلامی است و تصحیح این نسخ راهی است برای به دست آوردن اطلاعات منحصر به فردی از متون کهن و تا زمانی که همه نسخه‌های خطی _ که شامل هزاران نسخه پارسی است _ تصحیح نشده‌اند، قضاوت درباره دستور تاریخی، سبک شناسی و برخی علوم ادبی قضاوتی نسبی خواهد بود. بنابراین هر اهمی برای تصحیح نسخ خطی اقدامی شایسته و درخور توجه است و ما را برای داشتن چشم اندازی صحیح از سیر تحول زبان فارسی در همه حوزه‌ها آگاه می‌کند. از ارزشمندترین نسخه‌های خطی که سرچشمه و منبع اطلاعات بیشماری از ادوار تاریخی و فرهنگی هستند و بیش و پیش از سایر نسخ باید مورد توجه قرار گیرند، تذکره‌های شعر فارسی هستند که موجب آشکاری گوشه‌های مجهول، تاریک و پنهان از تاریخ ادبیات ما می‌شوند.

۱-۱) عنوان تحقیق

تصحیح انتقادی تذکره تحفه الشعرا تألیف بابا افضل بیگ خان قاقشال اورنگ آبادی، با تحقیق در احوال و سبک مؤلف.

۱-۲) بیان مسأله و ضرورت آن

نسخه‌های خطی همچون کاریزهای پنهانی هستند که با تصحیح و چاپ شناخته شده و در اختیار علاقه‌مندان و متخصصان ادبی قرار می‌گیرند و چه بسا تشنگی‌ها فرو می‌نشانند. آنچه امروز به عنوان متون زبان و ادب فارسی در دسترس علاقه‌مندان است، مدیون نسخه‌های خطی تصحیح شده توسط استادان بزرگی همچون علامه قزوینی، سعید نفیسی، ایرج افشار و دیگر بزرگان این حرفه و هنر است. در بین نسخه‌های خطی، تذکره‌ها جایگاه ویژه‌ای دارند زیرا اطلاعات درخور توجهی درباره شعر و زندگی و روزگار شاعران در بر دارند و نمونه‌هایی که تذکره نویسان از شعر شاعران برمی‌گزینند، علاوه بر اینکه نشان دهنده ذوق زمانه است، در مواردی خود نوعی نقد ادبی است، چرا که گاه با اظهار نظر و داوری و قضاوت درباره آن شعرها و سبک کلی شاعر هم توأم است. به این ترتیب تصحیح تذکره‌ها فواید متعددی دارد و می‌تواند به تاریخ ادبیات نویسی، گردآوری اشعاری از دیوان‌های شاعران، سبک‌شناسی و نقد ادبی مدد برساند.

تذکره تحفه الشعرا یکی از نسخ خطی قرن دوازدهم هجری است که توسط بابا افضل اورنگ آبادی تألیف شده که در آن شرح حال ۶۲ شاعر پارسی گوی هند، معاصر با نویسنده، آمده است و جزو نسخه‌های خطی تصحیح نشده است.

تذکره‌هایی که به شاعران پارسی‌گوی هندی اختصاص یافته‌اند در مجموعه تاریخ ادبیات ما جایگاه ویژه دارند. مخصوصاً برای پاسخ برخی پرسش‌هایی که درباره شاعران سبک هندی مطرح می‌شود می‌توانند راهگشا باشند.

تحفه الشعرا که شرح حال شاعران پارسی‌گوی هند است از جمله تذکره‌هایی است که تا کنون مورد توجه قرار نگرفته است و ما در این رساله در پی تصحیح و شناخت این تذکره هستیم.

۱-۳) پرسش‌های تحقیق

- ۱- کدامیک از نسخه‌های موجود قدیمی‌تر است؟
- ۲- تذکره تحفه الشعرا چه جایگاهی در میان دیگر تذکره‌ها دارد؟
- ۳- بهترین شیوه برای تصحیح متن کدام شیوه است؟
- ۴- آیا در کتب تاریخ ادبیات و تذکره‌ها نامی از اورنگ آبادی و تذکره تحفه الشعرا آمده است؟

۱-۴) فرضیه‌های تحقیق

- ۱- نسخه حیدرآباد(۱) که تاریخ کتابت آن ۱۱۸۵ است قدیمی‌ترین نسخه است.
- ۲- تذکره تحفه الشعرا به دلیل در بر داشتن شرح حال ۶۲ شاعر جایگاه ارزشمندی در بین تذکره‌ها دارد.
- ۳- بهترین شیوه برای تصحیح، تصحیح انتقادی متن تصحیح از روی اقدم نسخ و به شیوه التقاطی است.

۴- درباره اورنگ آبادی و تذکره تحفه الشعرا در برخی تذکره‌ها و کتب تاریخ ادبیات اطلاعاتی داده شده است.

۵-۱) پیشینه تحقیق

تذکره *تحفه الشعرا* تا کنون - جز یک بار توسط دکتر حفیظ قتیل به صورت چاپ سنگی در سال ۱۹۶۱ در حیدرآباد - تصحیح و چاپ نشده است اما در برخی کتب تاریخ ادبیات و معرفی تذکره‌ها، ردّ و نشان‌هایی از آن وجود دارد، از آن جمله در کتاب *تاریخ تذکره‌های فارسی* تألیف احمد گلچین معانی، *تذکره نویسی فارسی در هند و پاکستان* تألیف سید رضا نقوی، *تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان و هند* تألیف سید فیاض محمود؛ همچنین در *دایره‌المعارف بزرگ اسلامی* در ذیل نام افضل بیگ‌خان قاقشال اورنگ آبادی، اشاره کوتاهی به این تذکره شده است.

اختلافاتی در فهرست اسامی شاعران در کتب ذکر شده در بالا و نسخه‌های موجود در دست نگارنده دیده می‌شود و بر نگارنده معلوم نیست که آیا این بزرگواران نسخه دیگری جز سه نسخه معرفی شده را در اختیار داشته‌اند یا در فهرست اسامی شاعران نگاه اجمالی به کار رفته است و تنها به ذکر تخلص شاعران بسنده کرده‌اند؟ برای نمونه در معرفی شاعری به نام *سید عبدالولی* در نسخه در دست نگارنده (رک: نسخه ۳۹۷۶۱، برگ ۱۶) تخلص وی عزلت آمده است ولی در کتاب *تاریخ تذکره‌های فارسی* تخلص این شاعر عزت آمده است (رک: گلچین معانی، ص ۱۵۹) و در معرفی شاعری به نام میر عبدالمنان که دقیقاً بعد از سید عبدالولی معرفی شده است تخلص وی را عزلت آورده است (گلچین معانی: همان) و در نسخه در

دست نگارنده عزت آمده است (رک: نسخه ۳۹۷۶۱، برگ ۱۸) ؛ در معرفی شاه هدایت الله چاکاری تخلص وحدت (رک: نسخه ۳۹۷۶۱، برگ ۱۱) در کتاب تاریخ تذکراهای فارسی شاه هدایت الله وحدت معرفی شده است و البته اختلافات دیگری هم وجود دارد که ما را بر تصحیح این نسخه و در اختیار قرار دادن اطلاعات آن مصمم تر می سازد.

۶-۱) اهداف تحقیق

هدف ما در این رساله تصحیح انتقادی نسخه خطی تحفه الشعرا بر اساس همه نسخه-های موجود در ایران میباشد و در این رساله بر آنیم تا متن منقح و روشن و قابل استفاده ای در اختیار پژوهشگران قرار دهیم.

۷-۱) روش تحقیق

روش کار در این تحقیق کتابخانه‌ای و از طریق جمع آوری اطلاعات و دسته بندی موضوعی آنها انجام شده است.

در شیوه تصحیح نیز به روش قدما نظر داشته‌ایم و ضمن پیروی از شیوه ترجیح اقدام نسخ به عنوان نسخه اساس، از ارائه یک متن کامل با کمک دیگر نسخه‌ها غافل نبوده‌ایم.